

Skjell og snegler som barneleker

Faktaark for prosjektet «Fugleturisme i Midt- og Øst-Finnmark», et prosjekt i «Naturarven som verdiskaper (M)»

For ikke så lenge siden var det ikke mange leker å finne i butikkene. Da måtte man ta i bruk det man fant i nærmiljøet og «forvandle» disse til leker. Barna i innlandet brukte kongler fra gran og furu for å lage seg «konglefjøs». Ved kysten lagde barna «skjellfjøs», hvor forskjellige arter skjell og snegler ble til husdyr. Dette faktaarket forteller om barnas lek med skjell og snegler fra Tanafjorden. Kanskje blir noen barn igjen inspirert til å ta opp denne leketradisjonen? I dette faktaarket gjør vi også en gjennomgang av de vanligste skjell- og snegleartene som finnes i Tanafjorden.

Skjell har betydd mye mer for folk enn bare som mat og agn. Skjell har blitt brukt som penger i enkelte stillehavskulturer. Annen bruk er som smykker og pynt. Mange arter skjell i varme strøk er svært vakre. Mange blir solgt til turister som pyntegjenstander, noe som har gjort at enkelte arter er truet av utryddelse.

Først og fremst har de blitt brukt som leker for barn langs kystene verden rundt. I Finnmark har skjellene vært symboler på forskjellige husdyr. Med barnets fantasi kan hjerteskjell fort bli til sauer og kamskjell til hester. I dette faktaarket presenteres leketradisjonen med skjellfjøs fra indre del av Tanafjorden.

Bruk av snegler

Hva de ulike skjellene har betydd på ulike steder varierer. Barn har nok hatt en praktisk tilnærming til saken. Har de manglet de skjellene som naboen har hatt som kyr, har de brukt andre skjell. Både kuskjell, o-skjell og store blåskjell har blitt brukt som kyr. Tre skjelltyper skiller seg muligens ut. Hjerteskjell er stort sett sauer, kamskjell er hester og butt sandskjell er griser. Hunder og katter er gjerne forskjellige arter strandsnegler og purpurnegler. Ofte har mørke snegler vært hunder, lyse har vært katter.

Barn har også vokst opp i litt ulike kulturer. Noen steder har sauer og geiter dominert dyreholdet hos fiskerbønder og bønder. Da har disse dyrene dominert

leken. Der kyr og melkeproduksjon har vært vanlig, har dette gjenspeilet seg i leken. Tidligere var det vanlig at sjøsamer hadde noen få rein som arbeidsdyr og det som ble kalt matrein. Har det vært tette bånd til reindrifta, har også dette ført til at rein har inngått i leken. Vanlige sandskjell har mange steder vært rein.

Tilgangen på skjell og sneglehus har naturligvis variert fra sted til sted. Har ungene bodd på steder med mye sandfjæra, har de brukt de skjellene som har dominert der. Steinstrand og fjellgrunn har gitt helt andre typer skjell og snegler.

Albusnegl finnes ikke i Tanafjorden, så de har ikke blitt brukt som leker. Heller ikke albusneglens slektning,

Skjell kan samles i store mengder på strendene

skilpaddesnegl, har vært vanlig i bruk da de er små og fåtallig. Både gutter og jenter har deltatt i leken med skjell.

Skjell og snegler i Tanafjorden

Alle skjell har to skall og filtrerer sjøvann for å skaffe seg næring. Skallene er bygd opp av kalk, og har evnen til å lukke seg for at skjellene skal være bedre beskyttet mot predatorer. Mange skjell lever på samme sted hele livet, enten nedgravd i sand eller mudder, eller fastvokst til hardbunn, båter, tau og lignende.

Skjell er viktig mat for fugl, fisk og pattedyr som rev, oter og sel. Enkelte av skjellartene er også god og populær mat for mennesker. Spesielt blåskjell kan være giftige i perioder hvor de beiter alger som inneholder gift. Mange steder varsler mattilsynet når blåskjellene kan være giftige.

Skjell

Blåskjell (*Mytilus edulis*) [Kyr]

Blåskjell er det mest kjente av skjellene. Det vokser på hardbunn helt opp i fjæra. De tåler godt å ligge tørt i korte perioder ved fjære sjø. Blåskjell kan opptre i svært store kolonier. Viktig mat for dykkender, måker, vadefugler, kråker og mennesker. Dyrkes for salg.

O-skjell (*Modiolus modiolus*) [Kyr]

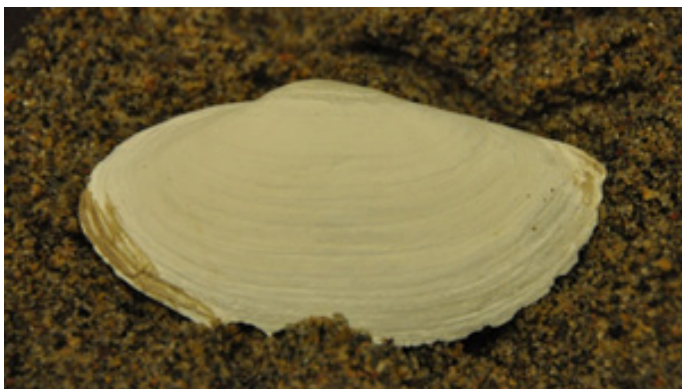
For å oppbevare skjellene og sneglehusene har det gjerne blitt brukt en eske, ofte en skoese. Denne kan også innredes som fjøs. For at skjellene ikke skulle ødelegges, brukte ungene gjerne et stykke gammelt tøy eller litt strie. Eskene kunne også innredes som et fjøs.

På bildet er kamskjell brukt som hest, blåskjell som ku, små strandsnegler er høns, en stor strandsnegl er katt, purpursnegl er hund, hjerteskjell er sauer, kyr med kalver er både kuskjell, o-skjell og blåskjell, og til slutt er butt sandskjell en gris. Andre steder kunne hjerteskjell være sauer og lam, kamskjell var hester og føll, blåskjell var geiter, små sneglehus var kyllinger, store sneglehus var hane og høne, sandskjell var griser, o-skjell geitebukk, små blåskjell kje og kuskjell kyr. Andre igjen sier at de store sneglehusene er hunder. Også albusnegler kunne være hunder og annet. Båsinnredningen er bare noen tørre pinner fra fjæra. Maten til dyrene er en blanding av aks fra strandrug og tang.

O-skjell er blåskjellens nære fetter. De ligner mye på blåskjell, men mangler ofte den blå fargen. De er større og kraftigere enn blåskjellene, og noe bredere i den spisse enden. Vokser på hardbunn og dypere enn blåskjellene, gjerne ned til 20 meter. Regnes også som gode matskjell.

Vanlig sandskjell (*Mya arenaria*) [Gris]

Butt sandskjell (*Mya truncata*) [Gris]

Av sandskjell er det to vanlige arter. Begge artene lever nedgravd i sanden og har en «fot» som går opp gjennom sanda, slik at skjellet får tilgang på sjøvann som filtreres i jakten på mat. Vanlig sandskjell er rundet i begge ender, og har nokså tynt skall. Butt sandskjell har kraftigere skall, og den ene enden har en tverr avslutning.

Vanlig hjerteskjell (*Cerastoderma edule*) [Sau]

Vanlig hjerteskjell lever også i sanda og har et relativt kraftig og rillet skall. I profil ser de to skalledelene ut som et hjerte. Det finnes minst sju hjerteskjellarter. Populært matskjell mange steder.

Østersjøskjell (*Macoma balthica*) [Lam]

Østersjøskjell er et lite skjell som varierer mye i farge og form. Blir sjelden lenger enn 3 cm. Lever enkelte steder i store mengder på sandbunn. Viktig mat for fugler.

Kuskjell (*Arctica islandica*) [Kyr]

Kuskjell er store kraftige skjell som lever på dypere vann. Skalledelene er nokså glatte uten riller. Er brunsvarte som ferske, mister etter hvert det ytterste brune laget når de ligger på land, og blir etter hvert skinnende hvite. De lever halvveis nedgravd i sanden, og er populære som pynteskjell og barneleker.

Kamskjell (*Pectinidae sp.*) [Hest]

Kamskjell består av flere arter med store skjell og tydelige riller. Den ene skaldelen er flat, mens den andre er buet. Disse skjellene har en egen teknikk hvor de raskt lukker skaldelene ved fare. Da kan de svømme rykkvis vekk. Disse skjellene er svært populære matskjell for mennesker.

Snegler

Det finnes mange sneglearter i sjøen, og her vil vi bare nevne noen av dem. Nakensnegler har ikke skall, og egner seg ikke til leking! De som nevnes er lokale snegler som har vært vanlig som barneleke. Albusnegl finnes ikke i Tanafjorden, men brukes mange steder som barneleke.

Snegler er spiselige. Kommersielt er det kongesnegl og neptunsnegl som dominerer (begge tilhører slekta *Buccinidae*).

I fjæra finnes det mange arter av snegler. De som lever på grunt vann vil vi forenkle til strandsnegler (*Littorina sp.*) og purpursnegler (Slekten *Nucella* og *Murex*) [Høns]. Strandsneglene finnes i mange arter. Felles for dem er at de er relativt små, opptil 2-3 cm. Populær fuglemat og er også spiselige for oss, men blir nok mer brukt til lek og som agn. Strandsneglene lever stort sett av alger. Purpursneglen har fått sitt navn fordi den inneholder fargestoffer i purpur. Arten er på størrelse med strandsneglene, men har tydelig rutemønster hvor deler av overflaten stikker opp. Purpursneglen er en rovsnegl og spiser andre snegler. Den er også en bærer av en parasitt (en ikte) som har tjelden som sluttvert.

Andre vanlige snegler langs store deler av kysten er albusnegler (*Patellidae sp.*) og forskjellige mindre slektinger av denne, bl.a. skilpaddesnegl. Mange kaller disse sneglene for skjell, men de har bare ett skall, og er dermed definert som snegler. Albusnegler er sjelden nord for Lofoten.

På dypere vann finner vi store snegler som kongesnegl og neptunsnegl. Begge disse blir over 10 cm lange. Neptunsneglen kan bli helt opp til 15

Kongsnegl (over) [Hund] og neptunsnegl (oppe, høyre) [Katt] er nokså like, men neptunsneglen mangler kongesneglens langsgående bølger

cm lang, og er den største sneglen i våre farvann. Kongesneggene spiser gjerne død fisk og fanges med teiner. De kjennes fra neptunsneggene på langsgående forhøyninger på tvers av spiralene. I døde snegl vil det etter hvert danne seg gass, noe som gjør at de flyter opp og skylles på land. Der er de populære «skatter» som lokalt kalles «kokkelurer».

Faktaarket er laget av Wivian Irene Johnsen (tekst) og Øystein Hauge (foto)